

KA EVROPSKOM DRUŠTVU
OGRANIČENJA I PERSPEKTIVE

IZDAVAČ

Institut društvenih nauka
Beograd, 2018

ZA IZDAVAČA

Dr Goran Bašić

UREDNICI

Dr Lilijana Čičkarić
Prof. dr Aleksandar Bošković

RECENZENTI

Prof. dr Mirjana Bobić
Prof. dr Slobodan Zečević
Dr Bojan Todosijević

LEKTURA

Anka Jakšić

GRAFIČKO OBLIKOVANJE

Milorad Mitić

ŠTAMPA

RIC grafičkog inženjerstva
Tehnološko-metalurškog fakulteta, Beograd

zbornici

KA EVROPSKOM DRUŠTVU

OGRANIČENJA I PERSPEKTIVE

INSTITUT
DRUŠTVENIH NAUKA
BEOGRAD
INSTITUTE
OF SOCIAL SCIENCES
BELGRADE

NATALIJA MIĆUNOVIĆ

Naučna saradnica u Centru za filozofiju

Instituta društvenih nauka u Beogradu

natalijam57@gmail.com

Rod, identitet i dostojanstvo¹

Apstrakt

Diskriminacija žena kao grupe razlikuje se od većine drugih vrsta diskriminacije po tome što su žene najveća grupa koja je ikada krenula da se emancipuje i, kao neophodan preduslov, da ostvari svoje ljudsko dostojanstvo. Radi rešavanja nepravdi iz prošlosti, moramo ih rasvetliti kako bi se odgovorilo na nepravde u sadašnjosti; moramo se boriti za jednak tretman i pravdu za žrtve kako bismo negovali nadu za budućnost; moramo uključiti žene u vidljive važne pozicije i omogućiti ženama da ostvare svoje snove na svoj način – tako da mogu da budu uzor za devojčice koje odrastaju u ovom nesavršenom svetu. Jedan od najvećih izvora brojnih prepreka današnjim društvima u ostvarivanju dostojanstva žena jeste nejednako nagrađivanje.

Ključne reči: rod, identitet, dostojanstvo, ekonomija.

153

■ Namera mi je da prvo objasnim pojmove iz naslova i njihovu međusobnu vezu. Mislim na pojmove roda, identiteta i dostojanstva. Na jednom času analitičke filozofije pre trideset godina, profesor je govorio o suštinskim svojstvima i nesuštinskim svojstvima, i naveo da je to što ima decu i predaje filozofiju nešto što mu je važno, ali bez čega bi ipak bio on; dok je to što je rođen kao svesno biće i što ima moralnost nešto što kada bi se promenilo, više ne bi bio ista osoba, pa smo diskutovali o tome koliko je njegovo poreklo važno za to da bude to što jeste. Ja sam upitala, primera radi, da li bi se i dalje osećao kao suštinski ista osoba, da je, na primer, žena. U šoku, on je rekao da isto tako možemo da zamislimo da je krokodil. Svi smo se nasmejali, i ja sam zaključila da je pomisao da bude žena za njega čak i više nedostojanstvena nego da bude krokodil.

---

¹ Rad je pisan u okviru projekta *Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup* (III 47010) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Ranija, kraća verzija ovog rada nastala je za potrebe skupa *Rod i dostojanstvo* održanog u Institutu društvenih nauka 2017. godine.

Identitet je nešto što se često definiše ili kao skup svojstava, pa identifikujemo nekoga kao moralnu ili crvenokosu osobu, zavisno od odnosa tih osobina i svrhe identifikacije, a često govorimo o pripadnosti i o ličnosti kao o skupu društvenih odnosa, kao što neko može da bude hrišćanka, majka i desničarka, bibliotekarka i Srpkinja.

Dostojanstvo je nešto što crpimo iz samoidentifikacije kao mislećeg, osećajnog bića, obično pripisano svim ljudima i samo njima, mada ponekad prošireno na životinje i prirodu, a ponekad suženo na ljude koji pripadaju nekoj grupi, kao što su slobodni ljudi, hrišćani, heteroseksualci ili intelektualci.

Prema Majklu Rozenu (Michael Rosen), Kantovo, među filozofima klasično, poimanje dostojanstva kao intrizične kategorije, znači nečega što imamo sami po sebi, iako osnov cele koncepcije ljudskih prava kao nečega što ljudima pripada kao bićima koja su sama sebi podarila dostojanstvo, za razliku od, recimo, krokodila, ima nedostatke uobičajenih Kantovskih gnoseoloških ograničenja, pa nam je teško da sami sebi objasnimo zašto poštujemo mrtve, i zašto ulazimo u kontradikciju slobode i savršene dužnosti prema sebi, kao u slučaju samoubistva (Rozen 2015).

Dostojanstvo je i nešto što dugujemo drugim ljudima i njihovo poštovanje je ono na čemu se dostojanstvo zasniva. Iako je ono autohtono, ako imamo potpunu autonomiju, moramo ga na neki način ukazati sebi.

Dostojanstvo je, prema tome, nemoguće bez autonomije. Upravo u kršenju dostojanstva, obično ljudima oduzimamo autonomiju, i to činimo na osnovu neke njihove lične odlike koja ih tako određuje kao članice ili članove neke grupe robova, homoseksualaca, Roma, prekarnih radnika, domaćica.

Postavlja se i pitanje da li je ljudsko dostojanstvo ljudska potreba i/ili ljudsko pravo? Za Majkla Ignjatijeva (Michael Ignatieff): „Poštovanje i dostojanstvo takođe zavise od toga da li se primanja smatraju nečim na šta imamo pravo, nečim što smo zaslužili ili nečim što smo dobili kao pomoć.” (Ignjatijev 1993:16)

Pol je jedna od karakteristika ljudskih bića koja je bez sumnje pravi (a ne Kembridžski) pojam, ali ipak, to se ponekad osporava. Kao što se često vidi u esencijalističkom shvatanju roda (da, mogu da budem majka ili ne, ženstvena ili ne, heteroseksualna ili ne, ali da li mogu da izaberem da ne budem žena?), uprkos kontinuiranoj borbi za

slobodu u samospoznaji roda kao izabranog svojstva, to je stalni izvor provokacije za diskriminaciju.

Pol, rod, rodni identitet i seksualna orijentacija su kao identiteti shvatani esencijalistički, ali postaju sve više predmet autonomnog izbora. Porodica, etnička grupa, zavičaj, nacija, državljanstvo i kosmopolitska egzistencija su takođe okviru grupa identiteta. Takođe i uverenja, prakse i ideologije; znanja, veštine, profesije, klase i činovi. Sve ove pripadnosti mogu da nas oslobode ili sputaju, da nam omoguće privilegije ili da, ako smo diskriminirani usled njih, budu ugrožena naša osnovna ljudska prava i naše dostojanstvo.

U argumentaciji polazim od toga da je rod tradicionalni koncept, koji se dovodi u vezu s različitim skupovima verovanja o dostojanstvu i zaslužnim nagradama, kojih smo dostojni. Dostojanstvo i zaslužene nagrade su povezani u svim slučajevima masovne diskriminacije (Jevreji, robovi, nekvalifikovani radnici koji su 'manje vredni ljudi' i ne zaslužuju iste nagrade kao donosioci odluka). Ekonomija kao efikasan alat za dodeljivanje resursa mora postaviti ograničenja na distribuciju, pa je jednakost, čak iako je neupitna pred zakonom, retko zaista i jednakost šansi. Poseban argument o 'brižnoj prirodi žena' i 'ekonomiji nege' prelazi u stvarnu ekonomiju kao prevara. Žene i svi ostali bi trebalo da teže dostojanstvu da budu priznati kao istinski jednaki i zaslužni za nagrađivanje, kao i za posedovanje prava, i za prepoznavanje postojanja dužnosti korisnika (osobe koje dobijaju prednost od nečega).

Vezu između pola i drugih karakteristika zapravo još više potvrđuju diskriminirajući akteri: žene su slabije, manje razumne, manje sposobne, manje pouzdane, ozloglašene kao frivolne i nepouzdate. Njihovo mesto u podeli rada uvek zavisi od njihove ženskosti (dojenja, nege, uloge medicinske sestre), ženstvenosti (sekretarice, ružičaste kragne simbolišu utešnu ličnost i seksualnost) i potčinjavanja (medicinska sestra, sekretarka, sekretarica, pomoćnica, asistentkinja, zamenica).

Da li rad žena, rad kao briga o drugima, rad kao 'čišćenja' posle nereda, može da bude dostojanstven ili samo pristojan? Naša odlučivanja, feministička, tradicionalna (ako smo definisali tradiciju), liberalna i solidarna, mogu da se oslanjaju na vrednosti ili na interese. Da li smatrate da vaša učiteljica treba da glasa? Da se vaša ćerka obrazuje? Da vašu majku ne bije muž? Da vaša sestra ima priliku da radi? Da vaša žena dobije zdravstvenu negu i lečenje? Da u novinama ne opisuju vašu sekretaricu kao starletu? Da? Čoveče, vi ste feministi!

Dostojanstvo se bazira na unutrašnjem viđenju sebe i na položaju u zajednici. Dostojanstvo nije moguće bez ostvarivanja ekonomske autonomnosti i kapaciteta za zarađivanje i ostvarivanje prihoda i samostalno trošenje. Ekonomski poredak je nenaklonjen individualnoj ekonomskoj autonomiji velikog broja pojedinaca. Jedan od načina smanjenja broja 'takmičara' za učestvovanje u ekonomskoj utakmici je odbacivanje nekih od njih na osnovu ličnih karakteristika i/ili pripadnosti grupi. Žene su izbačene iz utakmice za vrhunske pozicije pripisivanjem nekih osobina celom polu. Podela rada je i dalje neophodna, da bi se obavili zadaci u mikro i makro ekonomskoj sferi, ona je često izvedena nasilno, mada nekada i indoktrinacijom. Žene su indoktrinacijom nasledile ulogu 'brižnih pomagačica' u toj podeli uloga, jer je svaka žena pomalo bolničarka. Primeri su samo-žrtvujući mikro matrijarhat Marine Blagojević Hjuson (Hughson), 'pomažući članovi domaćinstva' u zvaničnoj statistici, 'feministički' projekat geronto-domaćica. Ženama (i muškarcima koji ih biraju) se to predstavlja kao dužnost i vrlina. Dostojanstvo, kao psihološki neophodna dimenzija ličnosti, može da se bazira na ispunjavanju te uloge kao dostizanja vrline putem izvršavanja dužnosti. Rad ne može da bude dostojanstven kada je prihod od rada daleko manji ne samo od prihoda od kapitala, već i od prihoda od uticaja. Marina Blagojević-Hjuson kaže da 'imploziju patrijarhata', kao i 'krizu maskuliniteta' pojačavaju i različiti ekonomski globalni procesi (kao što su to finansijalizacija i robotizacija), ali i transformacija lokalnog samo-žrtvujućeg matrijarhata (Blagojević-Hjuson 2017:166).

Da bismo razmatrali mogućnosti postizanja rodne ravnopravnosti, prvo moramo artikulirati svesnost prepreka u tom poduhvatu. Ako želimo da tvrdimo da je rodna ravnopravnost spora u nastajanju zbog činjenice da postoji nerazumevanje pola kao društvenog naspram biološkog koncepta ili da se nedovoljna pažnja posvećuje sve većoj dubini koncepta pola u savremenoj književnosti, koja je, barem do neke mere, počela da prodire u javnu svest, morali bismo da zaključimo da koncept jednakosti ima čvršće korene u našoj svesti.

Mislim pak da je koncept jednakosti i ono što je u suštini njegovog značenja, pod napadom socijalne politike koja smanjuje njegov sadržaj zamenjujući istorijski ideal jednakosti pojmom koji je više ravnopravnost.

Dominantna ideološka paradigma jeste ona u kojoj je rod još jedan način da se eliminišu 'igrači' – kako to ide u ekonomskom modelu teorije igara, kao što je poreklo i pozicija. Odgovornost koju

pokazuju administratori (projekata različite vrste i skale) – jeste prema konceptima i ideološkom stavu, a ne prema ljudima. Koncept jednakosti postaje još više iskrivljen korišćenjem osnova za diskriminaciju (rod, seksualna orijentacija, nacionalno poreklo, invalidnost, klasa) od strane kulturnih ikona koje govore o tome kao da će to ublažiti nejednakost, kao da je medijska pažnja stvarno ono za čim ljudi koji su diskriminirani zaista žude. Odgovornost za prosperitet ne može se ostaviti samo onima na vlasti.

Na vlast se dolazi i na vlasti se ostaje samo uz, makar i prećutnu, podršku stanovništva. Veoma je teško naći primer vlasti koja se iskreno bori protiv seksizma, ukorenjenog u svim poznatim razvijenim društvima u većoj ili manjoj meri. Promene koje se događaju u društvu uvek izazivaju i reakciju, nastojanje da stvari ostanu kakve jesu i sa ulogama, pa i rodnim, kakve su već uobičajene. Pitanje nije da li smo seksisti, jer svi smo to, pitanje je: „Šta ćemo da uradimo po tom pitanju?” Seksist je neko ko misli da je njegov/njen rod (pol) 'zaslužniji' i/ili 'važniji', pametniji ili jači ili brižljiviji ili ljubazniji. Važno je da zaista s radoznalošću istražujemo, umesto da podržavamo bilo koji ideološki stav.

Jedan od temelja patrijarhata jeste u podeli rada, koja čini neke poslove muškim, a neke ženskim. Uključivanje kompleksnijih rodnih identiteta dovelo bi do rasprave o tretmanu manjina, koja je deo rasprave o diskriminaciji, ali ne nužno i rasprave o seksizmu i patrijarhatu, koji se ne zasnivaju na dodeljivanju uloge manjini, jer se žene ne smatraju manjinom i diskriminacija se opravdava drugim sredstvima. Prilikom muško/ženske podele rada, patrijarhalna tradicija nalaže da se svi poslovi tretiraju kao manje ili više zahtevni, prvo biološki, pa intelektualno, i na kraju emotivno. Žene su fizički slabije, ali jedino one doje. Dakle, muškarac će izaći i uraditi fizičke poslove, a žena će ostati kod kuće da doji. Žene su malo gluplje, po tom argumentu, pa će muškarac izaći i otići da radi kao broker ili astronaut, a usled složenosti njegovog posla, treba mu podrška u održavanju porodičnog života, pa će žena, pošto je već dojila, nastaviti da se brine o deci, pa i o celom domaćinstvu. Feminističke teorije su oštro polemizale s tim postulatima patrijarhata. Međutim, kada se smatra da se žene više plaše rizika, da će biti opreznije, da zaslužuju sumnjivi kompliment da su umerenije i ljubaznije, da je primerenije da one nesrazmerno učestvuju u ekonomiji nege, nije bilo tako jednoglasne kritike od strane feministkinja. Rezultat je bio porazan – sva zanimanja 'u kojima su žene bolje i prirodnije je da to one rade' manje su plaćena, a do pomeranja dolazi i tako da zanimanja

u kojima žene počinju da dominiraju bivaju manje plaćena, jer je tržište već učinilo njihov rad jeftinijim. To zatvara krug patrijarhalnog pritiska na rodne uloge u ekonomiji. Primanje niske zarade smatra se sinonimom ličnog neuspeha, nedostatka uspeha, inferiornosti. Žene internalizuju nisku procenu vrednosti samih sebe kroz nisku procenu vrednosti svog rada. Kao što kaže bel huks (bell hooks): „U obogaljenoj ekonomiji, žene će dobiti nadnice nedovoljne za život, ako ih uopšte dobiju, i njihov delegitimisan rad za podršku porodici će biti dvostruko degradirajući, samom prirodom posla i percepcijom takvog zaposlenja kod kuće.” (hooks 1984:104)

Čini se da je legitimizacija pozitivne diskriminacije, nesumnjivo kulturne politike zasnovane na problemima u vezi s prošlošću – u nadoknadi za istorijske nepravde; sadašnjošću – u reakciji na diskriminatorne stavove i prakse, i budućnošću – u pružanju pozitivnih uzora budućim generacijama, neophodna u ‘manje politički korektnom’ okruženju i zbog prava na istoriju, na sećanje i na žalost i/li slavlje, potrebu da budemo iste i drugačije u isto vreme, da pripadamo zajednici i pobunimo se protiv pripadanja, kao i prava na budućnost raznolikosti.

Upravo to povezuje koncept roda s dominantnom politikom svetskog poretka, međunarodnim odnosima i nacionalističkim pokretima. Bez manjina elite mogu – samo ih isključe – ali šta sa ženama? One su svuda, i zato se moraju uklopiti u sistem verovanja koji naglašava preovlađujuću ideologiju, i to uz pomoć društvenih nauka. Koncept budućnosti nije moguć bez uverenja da postoji mogućnost promena, a za to mora biti nade u jednakost šansi, u ‘potragu za srećom’ kao ljudskim pravom, koje je opet moguće samo uz solidarnost cele zajednice. Pripadanje zajednici, gde je rod jedan od identifikacionih, ali ne i eliminišućih karakteristika – neophodnost je za ovakav ljudski razvoj.

Diskriminacija žena kao grupe razlikuje se od većine drugih vrsta diskriminacije po tome što su žene najveća grupa koja je ikada krenula da se emancipuje i, kao neophodan preduslov, da ostvari svoje ljudsko dostojanstvo. Istorija, politička teorija, feministička teorija i bilo kakva predviđanja za budućnost nam govore da su žene u prošlosti bile teško zlostavljane i njihovo dostojanstvo i ravnopravno učešće u zajednici je negirano, jednostavno zbog toga što su žene; da velike grupe žena i mnoge žene pojedinačno, posebno žene koje se suočavaju s dvostrukom i višestrukom diskriminacijom (žene koje se suočavaju s nasiljem i drugim brojnim izazovima, i one koje pripadaju manjinskim grupama) prolaze kroz diskriminaciju i maltretiranje, a da nema boljitka

u bliskoj budućnosti. Bilo koje društvo koje teži da bude slobodno i pravedno (Ne zvuči li to skoro kao minimalan uslov? Nažalost, često nije ispunjen!) – mora da tretira žene s dostojanstvom da bi i samo bilo dostojanstveno. Kako bismo rešavali nepravde iz prošlosti, moramo ih rasvetliti; kako bismo odgovorili na nepravde u sadašnjosti, moramo se boriti za jednak tretman i pravdu za žrtve; da bismo negovali nadu za budućnost, moramo uključiti žene u vidljive važne pozicije u društvu i omogućiti im da ostvare svoje snove na svoj način, tako da mogu da budu uzor za devojčice koje odrastaju u ovom nesavršenom svetu.

Nejednako nagrađivanje je jedan od najvećih izvora brojnih prepreka današnjim društvima u ostvarivanju dostojanstva žena. Nagrađivanje za ono što smo zaslužili, predan i kvalitetan rad, obraćanje i pružanje pažnje i iznalaženje načina da nešto uradimo bolje, u neposrednoj ili daljoj prošlosti, predstavlja značajan deo našeg identiteta i, ukoliko je dostojno, našeg dostojanstva. Kada na nagrađivanje utiču diskriminatorni kriterijumi (dob, rod, rodni, seksualni, etnički, religiozni ili politički identitet, kao i lične karakteristike), to umanjuje naše dostojanstvo i dovodi u pitanje naš identitet.

Često se kaže da su žene plaćene isti iznos kao i muškarci za isti posao – i to jeste istina u nekim javnim ustanovama za standardizovan rad. Takođe je istina da žene, kao veoma dominantne u održavanju porodice i brizi o domaćinstvu i o članovima porodice kojima je potrebna nega (deca, stari, invalidi, bolesni, razmaženi) – imaju manje vremena za plaćeni rad, stoga i manje zarađuju. Takođe je istina da žene, sve u svemu, uprkos značajnim promenama kod najnovijih generacija, steknu manje ekspertize za najviše plaćene poslove (mada neki najbolje plaćeni poslovi ne zahtevaju nikakvu ekspertizu). Takođe je tačno da je porastao broj žena na pozicijama moći i bogatstva. Ali nije tačno da to objašnjava sistemske nejednakosti na radnom mestu, sistemske diskriminacije žena u porodici i zajednici, a što značajno doprinosi ekonomskoj nejednakosti žena, ne uključujući ekonomsko nasilje nad ženama koje vrše njihovi poslodavci i članovi porodice, kao što pokazuje istraživanje Marije Babović (Babović, Ginić, Vuković 2016).

Ova vrsta sistemske diskriminacije dešava se na većoj skali kroz regulatorne ekonomske prakse. Po rečima Džeki Tru (Jacqui True): „Finansijska kriza i skandali u vezi sa njom stvaraju mogućnost za osporavanje normalnih načina upravljanja globalnom ekonomijom. Međutim, ove mogućnosti su ukinute. Narativi uspešnih žena lidera skreću

pažnju od potrebe za kolektivnim institucionalnim potezima ka reformi finansijskog sistema prema krivici pojedinaca, najčešće muškaraca, ali i ka 'super ženama' liderkama, koje će, kako se tvrdi, obnoviti stabilnost i profitabilnost institucija" (Tru i Hozić 2016:55). Dakle, nešto za šta žene često prozivaju, kao razlog da im se uskrati podrška, takozvana 'ženska averzija prema riziku', koristi se da promoviše ideju da će žene, 'univerzalne čistačice' ponovo počistiti nered.

Postoji tendencija da se ozbiljno ekonomsko nasilje, kao i krupne prevare u velikoj meri predstave kao incident, a incidente, kao nešto slučajno prosuto, najbolje je prepustiti čistačicama. Onda to postaju samo privatni prekršaji, kao propusti u manirima, stoga se ne isplati shvatiti ih ozbiljno i popraviti, kako Aida Hozić kaže: „Kako pomeraju granice između privatnog i javnog/tajnih i transparentnih domena života, skandali ih istovremeno objavljuju, proizvode i reifikuju. Posmatrati ih kao trenutke istine ili nedvosmislene slučajeve raskrinkavanja autoriteta značilo bi ignorisati to da su oni sami konstituisani od autoriteta i da konstituišu autoritet. Što je još važnije, to bi značilo ignorisati značaj podele javno/privatno i njenih rodno zasnovanih instanci za depolitizovano, neupitno funkcionisanje kapitalističke ekonomije“ (Tru i Hozić 2016:175–6).

Svi se sećamo čuvene feminističke izreke 'Privatno je političko'; ovo je nastavak seksističke borbe da se ta izreka negira, da se proglasi svako omalovažavanje žena, čak i u javnosti, čak i na poslu, čak i u stručnoj i akademskoj zajednici, kao legitimno obeležavanje granica privatnosti. Ovo nije jedina prepreka artikulacije integrisane naučne zajednice koja bi mogla naučiti društvo da bolje razume probleme koji obuhvataju fizički, digitalni i društveni svet; kao što sam navela u jednom starijem radu: „Dug je put kroz mnogo slojeva predrasuda u naučnoj zajednici dok naučnici različitih usmerenja, obrazovanja i konteksta mogu da učestvuju u zajedničkom projektu razumevanja sveta ... Nadam se da sam vas podsetila na još jedan značajan napor pred kojim smo, da edukujemo sebe i svoje kolege naučnike i naučnice u veštini tolerancije i saradnje“ (Mićunović 2006a:94).

Na prvi pogled, nije potpuno jasno, a možda čak ni politički korektno, da posmatramo pojmove identiteta i dostojanstva kao posledično povezane s nagrađivanjem. Ako, međutim, pogledamo društvenu strukturu u kojoj se meritokratija naglašava kao vrhunac pravedne raspodele – a moramo se upitati zar zaista mislimo da su bilo kakve vrste oligarhije pravednije – onda želimo da potvrdimo da meritokratski

princip jeste ono što nas osnažuje kao jedinke dostojne toga da budu uvažavane. Problem s meritokratijom, kao i sa svakom vrstom objektivnosti i fer pleja, jeste to što je sistem namešten tako da su neke zasluge jednakije od drugih. Dostojanstvo koje društvo rada (videćemo šta će s tim biti u budućnosti, kada prevlada veštačka inteligencija i rad postane skoro nepotreban) usko vezuje za korisnost zajednici, do te mere da čak i dokoni bogataši izmišljaju da se nečim bave, nije u istom stepenu dostupno svima – potrebno je mnogo više truda da se iz potcenjene grupe (manjine svih vrsta i žene) ostvari pravo na učešće u 'radnom narodu' (ako vas taj koncept isuviše podseća na samoupravljanje, obratite pažnju na prezir s kojim se razvijena kapitalistička društva odnose prema nezaposlenima i nedovoljno uspešnima).

Rod, kao identitet, kao starinski odnos žena i muškaraca i kao proširen pojam tako da uključi sve pripadnike LGBTQIA2+zajednice (zajednice, u uslovnom smislu, jer među pripadnicima te grupacije postoje bitne razlike i nesuglasice) jeste nešto što određujemo i sami i određuje se u zajednici, postoji kao objektivno određenje i valorizuje se kao manje ili više vredno, ima veliku ulogu u ostvarivanju sopstvenog osećanja dostojanstva i u dostojanstvenom tretmanu od strane drugih. Razmotrimo i feministkinje koje se često paušalno svrstavaju u tu grupu iako to često nisu. Feministički pokret traje već toliko dugo da više nije pokret, već skup različitih uspomena, naučenih lekcija i (preteranih) očekivanja. Možemo govoriti o „feminizmima“, i o teorijskom, ideološkom i praktičnom značaju tog pojma, ali za sada i ovde prvo bi ga trebalo malo demistifikovati.

Šta je to u rodnom identitetu što ga čini tako poželjnom kategorijom za isključivanje u ekonomskom nagrađivanju? Pošla bih od svog iskustva u radu u državnoj instituciji koja se bavila rodnom ravnopravnošću. Značajna većina državnih službenica s kojima sam sarađivala bila je veoma zabrinuta da će, samim ženskim rodnom u nazivu njihovih radnih mesta (načelnica, savetnica i slično) njihov doprinos biti manje vrednovan, i žestoko su se borile da budu potpisane kao načelnik, savetnik i slično. Slično Frojdu, koji je mislio da žene žele da imaju penis, često je objašnjavano da one žele da se poistovete sa svojim muškim, 'ozbiljnijim' kolegama. Kao što feministkinje misle da je Frojd pomešao penis sa nezavisnošću, tako i ja mislim da su te žene želele da imaju privilegije za koje su videle da su ih njihove kolege na tim pozicijama s lakoćom postizali. Vidimo da su saveti, upravo od strane uspešnih žena, svedeni na dve kategorije, obe veoma seksističke: 1) Dobre devojke ne postaju šefovi:

treba upotrebiti sve 'ženske', stereotipno negativne taktike spletke i ko- ketiranja da se prodre u 'muškom svetu' bankarstva, akademije, itd.; 2) 'Potrudite se' – saveti koji preporučuju imitiranje muškaraca, kao da imi- tiranje njihovog oblačenja (odela), ponašanja (masni vicevi, kasna pića) i posvećenosti poslu (žena brine o deci, ručku, računima, košuljama, pa on može da ostane do kasno) može da im donese nagrade. Očigledno, obe ove taktike upravo osnažuju najgori vid seksizma.

Iako je Evropska unija (EU) (a s njom i mi koji smo se trudili da iz- gradimo bolje društvo u njenom obličju) imala plan o integrisanju poro- dičnog i poslovnog života koji je trebalo da prevaziđe sve ove stare ste- reotipe, sa opadanjem značaja Evrope u globalnom biznisu, i s finansijskom krizom, ti dobri običaji (koji su trebalo da budu ovaploćenje skandinavske utopije na širem evropskom tlu) – počeli su da nestaju. Ponovo su se vra- tile rustične vrednosti poslovanja kao borbe u kojoj nema milosti, pa tako ni mesta za popuštanje radi porodičnog života. Porodični život, naj- više otelovljen u podizanju dece, tradicionalno je prepušten ženama, do- vodeći ih u situaciju nepravedne utakmice.

Jedan od problema meritokratije jeste to što ona u mnogim as- pektima propagira agresivnost, koja se vidi kao nešto 'muško', u smislu kao nešto 'jako' i u svim sloganima, od sportskih, estradnih i poslovnih do političkih i nacionalnih, reči „brže“, „jače“, „bolje“, „samo jako“, „samo napred“, „tamo gde niko nije kročio“ – jesu sinonimi uspeha, doprino- sa, zasluga, pa time i dostojnosti. Agresivnost je vrtlog koji usisava žene i kao saučesnice i kao objekte, tako da se žene identifikuju s muškom moći kao pomoćnice, a takođe internalizuju viktimizaciju, što čini težim distanciranje od muškarca neophodno za rađanje feminističkog pokre- ta (Mićunović 2006b:196). Jer, jedan od najvećih problema u očuvanju stečenih prava jeste upravo ležernost s kojom se ona prihvataju; žene nisu manjina i potpuno su integrisane u društvo, tako da se njihovo pravo na postizanje jednakih mogućnosti i kada nije ostvareno i kada jeste (neporecive su prednosti koje mlade žene imaju u odnosu na svo- je bake u dostupnosti, na primer, poslaničkih mesta, da ne govorim o obrazovanju, ličnoj slobodi i slično) – ne doživljava kao posebno žensko pravo ni kao neko dostignuće, pošto je sve to, zar ne, potpuno normal- no. Ima sve više razumevanja za muškarce u ženskom pokretu, možda je to proizvod saučesništva u patnjama specifičnim za ovo vreme i me- sto, a tako čestim u ljudskoj istoriji, a možda je to i sazrevanje samog feminističkog pokreta ili prosto žena kao grupe, najveće grupe u ljud- skoj istoriji koja je krenula da se emancipuje.

Servisna uloga, veoma ukorenjena u poslovni model globalne ekonomije i na mikro i na makro planu već vekovima (staleži, sluge, servisna industrija, pomoćnice/i raznih vrsta, hijerarhija, konkurencija) – jeste ona od koje treba pokušati pobeći i tu se, osim nameštenog nazovi fer pleja, upotrebljava i odbacivanje velikog broja ljudi (imaju tamniju kožu, izbegli su odnekle, imaju siromašno poreklo, grešili su u svom obrazovanju i/ili dosadašnjem radu i/ili porodičnom životu, pa su krivi što su morali da pobegnu od rata, što su rođeni crni, što im roditelji nisu omogućili da idu na Harvard, što su ostali samohrani roditelji ili se oporavljaju od zavisnosti). U toj igri odbacivanja, žene su nezaobilazne, one su odbacene, ali ostaju kao integralni deo sistema, kao stabilne osnove porodice i bazična potpora svakoj delatnosti, jer uvek treba nešto pripremiti, iseckati, očistiti ili prekucati.

Diskriminacija je postala suptilnija, a razvijena društva formalizovanjem pristupa i uopštavanjem pojmova ne doprinose njenom iskorenjivanju. „Negiranje diskriminacije u striktno pravnom smislu je jedan od načina koji EU koristi, kada svojim specifičnim pristupom rodnoj ravnopravnosti, koji se temelji na odvajanju od koncepta socijalne pravde i vezivanju za ideju različitosti, nastoji da opravda tezu da bilo čija prava ne treba razmatrati ni odvojeno, ni zasebno, ni izolovano. U ovom slučaju redukovanje koncepta rodne ravnopravnosti proističe iz preuzimanja određenih pretpostavki iz dominantnog hegemonijskog diskursa“ (Čičkarić 2017:16). Rasprava o doprinosu upravo kulturnih politika, ili politika identiteta rastućoj nejednakosti, preuveličavaju ulogu datog argumenta, on je više izgovor nego razlog. Da nije identitetske politike, koja je više zgodan zbirni naziv za sve one osobine koje bi bile navedene kao uzročno povezane s nesposobnošću i podbacivanjem, seksisti i rasisti bi morali da zaoštire uslove pod kojima se nešto što treba da bude nagrađeno stvara (uslove rada, postignuća, ostvarivanja kreativnosti) da bi ih učinili ekskluzivnim za svoju klasu/kastu/klub. To ne znači da se ne treba boriti za slobodno iskazivanje i podjednak tretman osoba s raznim manjinskim i/ili rodnim identitetima, već da je važno da se zna da nije dovoljno imati paradu ako nemate zakone koji se sprovode adekvatno za zaštitu svakoga ko je drugačiji, i ako nema pristupa jednakosti šansi, jer svako ima prava da traga za srećom pod istim uslovima, bez splitanja.

Da bismo razumeli vezu između dostojanstva i percepcije roda kao svojstva, potrebno je da obratimo pažnju na različite oblike valorizacije, od kojih je jedan svakako nagrađivanje. „Ovde upotrebljavam koncept identiteta kao skupa ispunjavanja raznovrsnih društvenih uloga koje čine veze jedne osobe čineći je bićem koje se nalazi u preseku nekoliko društvenih krugova. U bilo kom društvu najbolji način da se sve te uloge ispune i da se stekne odobravanje daje ženama mušku validaciju koja im je društveno, a često i psihološki neophodna. U tom kontekstu 'ženstveno' i 'muževno' su termini koji definišu načine na koje smo uspeli da valorizujemo rodni identitet kroz određene modele samoizbora“ (Matuštik 1993:131)

Valorizacija rodnog identiteta kao samo-izbora, kao dostignuća, opravdava nagrađivanje po arbitrarnim hijerarhijskim šemama koje, manje ili više suptilno, održava diskriminatorni jaz i imaginarnu mušku premoć, čak i kod velikih potresa koji podrivaju uobičajenu podelu rada i tradicionalne rodne uloge. Patrijarhat odoleva toj krizi i nastavlja da oblikuje naše razumevanje sopstvene vrednosti.

Rođenjem, socijalizacijom, iskustvima i sopstvenim izborima gradimo svoj identitet. Pošto smo društvena bića, taj identitet je izgrađen od doživljaja sopstva u interakciji s brojnim društvenim, rodnim i profesionalnim, porodičnim i klasnim, ulogama. Zaslužujemo, samim tim što smo ljudska bića, da budemo viđeni i tretirani kao jedinke s dostojanstvom. Ljudsko sopstvo i identitet nisu mogući bez samospoznaje kao osobe s dostojanstvom. Iako je dostojanstvo imanentno ljudskoj osobi, kroz percepciju identiteta, katkad rodnog, katkad u odnosu na naše druge karakteristike, nismo uvek viđeni, niti čak uvek sami sebe vidimo, kao dostojanstvene osobe. Valorizacija raznih identiteta je u vezi s dostojanstvom koje se percipira kao deo naših zasluga, kao nešto što moramo zaslužiti, vrlinama, ponašanjem i osobinama. Pošto je u tržišnoj privredi zarada jedan od glavnih ličnih valorizujućih komponenata, sistemska diskriminacija žena na polju zarada, uz opravdanja nedokazanih tvrdnji o ženskoj brižnosti i/ili inferiornosti, uz kreiranje incidenata koji utvrđuju rodnu hijerarhiju, i pozicioniraju žene u grupu pasivnih provokatora incidenata, niže hijerarhijski postavljenih ublaživača incidenata i pratilaca, dovodi do smanjenja broja konkurenata (eliminirajući većinu žena) i neravnopravne utakmice u sferi zarada, učvršćujući esencijalističke temelje patrijarhata.

LITERATURA

- Babović Marija, Katarina Ginić i Olivera Vuković. 2010. *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*. Beograd: SeCons.
- Blagojević-Hjusun Marina. 2017. *Muškarci u Srbiji: druga strana rodne ne/ravnopravnosti*. Beograd: Pekograf. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Čičkarić Lilijana. 2017. Diskurzivna kritika rodne ravnopravnosti u politikama EU. U Čičkarić Lilijana i Novaković Nada (ured.) *Knjiga sažetaka: Okrugli sto Region i Evropa pred izazovima promena*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Hozić Aida and True Jacqui (eds). 2016. *Scandalous Economics; Gender and the Politics of Financial Crisis*. Oxford University Press. Chapter 3 The Global Financial Crisis's Silver Bullet; Women Leaders and 'Leaning In' by Jacqui True Chapter 10 We, Neoliberals by Aida A. Hozić
- hooks bell. 1984. *Feminist Theory: From Margin To Center*. Cambridge, MA. South End Press.
- Ignatieff Michael. 2001. *The Needs of Strangers*. USA. Picador.
- Matušković Martin. 1993. *Postnational Identity*. Guilford Press.
- Mićunović Natalija. 2006a. Uticaj tranzicionih faktora na rodne odnose u Srbiji. *Filozofija i društvo*. 1:89–94.
- Mićunović Natalija. 2006b. Rodni aspekti društvenih promena. *Filozofija i društvo*. 2:191–197.
- Rozen Majkl. 2015. *Dostojanstvo, istorija i značenje pojma*. Beograd: CLIO.

Natalija Mićunović

GENDER, IDENTITY AND DIGNITY

Abstract

Discrimination of women as a group is different than most other kinds of discrimination. It is because women are the biggest group ever to have risen towards equality and, as a necessary precondition, actualization of their human dignity. In order to address injustices of the past, we must shine light on them, in order to address

injustices of the present, we must institute equal treatment and retribution for victims, in order to nurture hope for the future, we must include women in visible important positions and allow them to pursue their dreams in their own way, so they can be role models for little girls, who are growing up in this imperfect world. One of the great sources of numerous obstacles today's societies face in achieving dignity for women is unequal rewarding.

Key words: *gender, identity, dignity, economy.*